Roger Scruton ökológiai gondolkodása a magyar kormány környezetpolitikájában

Jelige:NEN126

Dolgozat lezárásának időpontja: 2025.01.08.

Tartalom

Bevezetés 3

Zöld filozófia, zöld megközelítések 4

Zöld filozófia 4

Környezeti etika 6

Környezetvédelem története 6

„Zöldek” jellemzői 7

„Új etika” 9

Keresztény környezetvédelmi etika 10

A scrutoni zöld alapelvek 11

A magyar kormány környezetpolitikája 16

A scrutoni alapelvek a kormány környzetpolitikájában 22

A Közép-Kelet európai térség 24

Összegzés 25

Felhasznált irodalom 27

Bevezetés

Roger Scruton, a XX. század egyik legmeghatározóbb konzervatív brit filozófusa, aki 2019-ben átvehette a Magyar Érdemrend középkeresztjét.[1] Felmerül a kérdés, hogy vajon milyen kapcsolat van Scruton és Magyarország között, milyen érdemi cselekedetei indokolták a magas kitüntetését?

1979 és 1989 között Scruton aktívan támogatta a csehszlovák disszidenseket, de Lengyelországban és Magyarországon is járt, és a kommunista rendszer fennállása alatt titokban könyveket csempészett, szamizdat kiadványokat terjesztett, és tanfolyamokat tartott.[2] Úgy tűnhet, hogy Scruton konzervatív nézetei rezonálnak a magyar kormányzópártok felfogásával, melyet Orbán Viktor miniszterelnök is hangsúlyozott a Magyar Érdemrend átadásakor mondott laudációjában:

> „Ugyanakkor idejekorán látta az illegális migráció veszélyét, és megvédte Magyarországot az igazságtalan bírálatokat megfogalmazókkal szemben. Eddig Sir Roger tüntette ki Magyarországot barátságával, ám most Magyarország tüntetheti ki őt a magyar nép nevében. A magyarok barátja, mert mellettünk áll jóban-rosszban. Ez az igazi lojalitás és ez az igazi barátság. Örök hálával tartozunk Önnek bölcsességéért és barátságáért."[3]

A miniszterelnök beszédéből is kiderül, hogy egy régre visszanyúló kapcsolat volt Scruton és Magyarország között, amely kapcsolatot a kormányzópártok kifejezetten szeretnek az előtérbe helyezni.[4]

A személyes kapcsolódások mellett, első pillantásra egy magasabb absztrakciós szinten is azonosságokat találhatunk. Megfigyelhetők a konzervatív filozófus egyes gondolatai a kormány politikai állásfoglalásaiban és céljaiban. A nemzetállamok és a helyi közösségek fontosságának hangsúlyozása általában fontos értékek a konzervatív politika és politikai gondolkodás számára. Nem meglepő, hogy ezeket mind Scruton gondolkodásában, mind a magyar- kormány ideológiai alapvetéseinél megtalálhatjuk.

Ennél jelentősebb azonosság figyelhető meg a kormány 2015 óta folytatott migrációs politikájának célkitűzései és Scruton állásfoglalásai között, illetve párhuzamot állíthatunk a keresztény civilizáció védelmének fontossága, a keresztény etikai normák megőrzése, és az

[1] Orbán 2019
[2] Legutko 2022
[3] Orbán 2019
[4] Bráder 2022

európai identitás megőrzése között, hiszen mindkét fél számára ezen értékek konzerválása jelenik meg gondolkodásukban.[5]

Továbbá jól jellemezi a magyar jobboldalon a Scruton reneszánszt, hogy hogy hazánkban több Scruton után elnevezett kávézó is nyílt, melyek egyben közösségi terek és szellemi műhelyként is funkcionálnak, szándékuk Scruton gondolatainak megismertetésére és megőrzésére fókuszál.[6] Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy Roger Scruton munkásságát a magyar kormányzópártok egyfajta hivatkozási pontnak és mintának tekintik.

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy Scruton gondolatai vajon a kommunikációs fordulatokon túl visszaköszönek-e a kormány szakpolitikai gondolkodásában. Tekintettel a dolgozat terjedelmi kereteire vizsgálódásom során egy szakpolitikai területre, a környezetvédelmi szakpolitikára fókuszálok. A kutatásomban a magyar kormány 2021-2026-ig tartó környezetvédelmi szakpolitikáját vizsgálom, annak fényében, hogy a scrutoni zöld filozófia gondolta mennyiben jelenik meg a közpolitikai stratégiában.

Scruton állítása szerint a környezetvédelem egy jellegzetesen konzervatív érték,[7] ezért hipotézisem alapján a környezetvédelmi szakpolitika vizsgálatának segítségével bemutatható, hogy a scrutoni konzervativizmus milyen szinten jellemzi a magyar szakpolitikai gondolkodást, és a retorikai hivatkozásokon túl, tetten érhetők-e a filozófus zöld filozófiájának gondolatai a szakpolitikai térben.

Zöld filozófia, zöld megközelítések

Zöld filozófia

Mindenekelőtt szükségesnek mutatkozik a zöld filozófia fogalmának tisztázása. A zöld filozófia a filozófia egy olyan ága, amelyik a természeti környezettel és az emberek benne elfoglalt helyével foglalkozik.[8] Olyan kérdésekre keresi a választ, mint: mit értünk környezet alatt? Milyen értékeket képvisel az önmagában vett környezet? Hogyan reagáljunk a környezeti problémákra, mint például a környezetszennyezés és klímaváltozás? Mi az ember szerepe a környezetben? Emellett, a természeti értékek (instrumentális/intrinzikus) témájára is reflektál.

A vizsgálódás elején felmerül a kérdés, hogy: mennyire összeegyeztethető a konzervativizmus és a környezetvédelem? Nem ütközünk ellentmondásba e két fogalom együttes használatakor? Scruton álláspontja szerint nincs ellentmondás:

[5] Ezen értékekről Scruton az alábbit állította: „Az európai nemzetek mindig teljes szívükből ellene voltak az effajta teokratikus abszolutizmusnak, és a vesztfáliai békében szilárdan el is utasították."

[6] A közösségi médiában a kormányzópártok több politikusa is nyíltan reklámozta a kávézókat. Lásd például: https://www.instagram.com/szentkiralyialexandra/p/CIN7RbXhO3V/?img_index=1

[7] Scruton 2018, 12-17

[8] Fiveable

> „A konzervativizmus és a környezet megóvása, a konzerválás egyazon hosszútávú politika két vonatkozása, ami nem más, mint az erőforrásokkal való felelős gazdálkodás, valamint gondoskodás a megújulásukról.”[9]
>
> „A komolyan vett környezetvédelem és a komolyan vett konzervativizmus ugyanoda mutat, ez pedig az otthon az a hely ahol vagyunk, és amely közös a számunkra, a hely amely meghatároz bennünket, a hely, amely csak ideiglenesen van a gondjainkra bízva, hogy megőrizzük utódaink számára.”[10]

Ezek alapján, konzervativizmusban a környezet védelme és a fenntarthatóság elismert értékek. Ezt az álláspontot képviseli Békés Márton kortárs, konzervatív gondolkodó is, szerinte a környezetvédelem és a konzervativizmus között sok hasonlóságot találhatunk.[11] A megőrzés vágya és a korlátok tisztelete, a beláthatatlan változásoktól való tartás, a haladással kapcsolatos szkepszis, a korlátlan gazdasági fejlődés kritikája, a spirituális, szellemi, lelki és etikai értékek előtérbe helyezése. Továbbá megegyezik annak a gondolata, hogy a természet világa az emberi társadalom mintája, azaz az ember is társas teremtmény, másokért és mások által létezik. Megjelenik a nemzedékek közötti szolidaritás komolyanvétele, és a funkciók szerinti hierarchia tisztelete.

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy Scruton szerint a környezetvédelem a konzervatív oldalon helyezkedik el, amely szembe megy a „mainstream” gondolatokkal. Ezzel szemben megfigyelhető, hogy a kortárs zöld politika súlypontja a politikai térfél baloldaláról kerül megfogalmazásra.[12] A baloldallal való azonosulás természetesen nem igaz a mozgalom teljes egészére, több zöld párt olyan elveket támogat, melyeket általában a jobboldalhoz sorolnánk. A zöldek általában a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat és a nagyobb társadalmi egyenlőséget támogatják, emellett, kritizálják a gazdasági és politikai hatalom fennálló eloszlását, és támogatják az alulról szerveződő részvételi folyamatokat. A zöldek többnyire a centrumtól balra álló politikai csoportokkal szövetkeznek, és olyan irányelveket támogatnak, melyeket történetileg inkább baloldalinak szokás tartani.[13]

[9] Scruton 2018, 15.
[10] Scruton 2018, 29.
[11] Békés 2021, 74-75.
[12] Orbán B. 2019
[13] Erre példa Magyarországon a Lehet Más a Politika, amely párt centralistának és balközépnek definiálja magát. Németországban a Bündnis 90/Die Grünen, amely párt szintúgy balközépnek definiálja magát, míg Ausztriában a Die Grünen párt centralistának.

Környezeti etika

A környezeti etika főbb irányainak megismerése elengedhetetlen a környezetvédelmi szakpolitika vizsgálatához, ezért fontosnak tartom bemutatni a főbb irányzatokat. A környezeti etika több világnézetet különít el, ezek közül az egyik a biocentrikus felfogás, amely szerint minden létező rendelkezik etikai relevanciával, például a hegyek, és még a szivárvány is, mely nézetet vallják a mélyökológusok is.[14] A biocentrikus álláspontot képviselők szerint élet érték, éppen ezért a Föld minden entitása jogosult arra, hogy erkölcsi megítélés tárgya legyen.[15] A biocentrikus természetvédelem olyan holisztikus világképen nyugszik, amely a Föld bioszféráját benne annak egyik szereplőjeként az emberrel egységes egészként kezeli.

Ezzel ellentétes megközelítés az antropocentrizmus, melynek képviselőit általában jellemzi, hogy elképzelésük szerint a modern világban az emberek arra törekszenek, hogy a természet fölött korlátlan befolyásra tegyenek szert, amely akár az élet elpusztítását is előidézheti, mégis úgy vélik, hogy ugyanezen a kulturális alapon kell keresni a megsemmisülés elkerülésének megoldásait is.[16] Így az antropocentrikus környezetvédelem többnyire az ember által már átalakított táj védelmét, a természet erőinek etikus felhasználását jelenti.

Környezetvédelem története

A környezeti etika főbb megközelítéseinek felvázolása után röviden szükséges bemutatni a környezetvédelem történetét. Kitérek a zöld megközelítésekre, ezáltal a mai környezeti mozgalmakat, politikai entitásokat, és hazánk környezetpolitikáját is jobban megérthetjük.

Vannak olyan nézetek, amelyek szerint a környezetvédelem felbukkanása a hatvanas években azzal magyarázható, hogy az ipari tömegtermelés lehetővé tette az alapvető fizikai és társadalmi szükségletek maradéktalan kielégítését[17]. Nem véletlen, hogy 1968-at követően a hetvenes évek elejétől kezdve a környezettudatosság folyamatos radikalizálódással egyre inkább politikai kérdéssé alakult át.[18] Elmondható, hogy a zöld alternatíva akkor jelent meg, amikor a környezeti problémák a társadalmi diskurzus meghatározó részévé váltak.

A Római Klub[19] 1972. évi jelentése nagy nemzetközi visszhangot váltott ki. Tárgyalta a növekvő környezetszennyezést, a megújuló erőforrások túlhasználatát és a nem megújuló

[14] Horváth 2022
[15] Kiss 2018, 4-5,
[16] Kiss 2018, 6.
[17] Giubilei 2022, 33-39.
[18] Schering – Jávor 2009, 337-338.
[19] A Római Klub olyan nemzetközi csoportosulás, melynek célja az emberiség jövőjéről való közös gondolkodás és a közös felelősségvállalás. küldetése az, hogy elősegítse az emberiség előtt álló globális kihívások megértését, és megoldásokat javasoljon. A klub többek között olyan globális kérdésekkel foglalkozik, mint a világgazdasági rendszer, a környezet állapota, beleértve ebbe a klímaváltozást is.

erőforrások kimerülését.[20] Nézeteltérés alakult ki a gazdasági növekedés és a környezet kapcsolatáról. Vannak, akik a növekedést a környezet számára is kedvezőnek gondolják, ellentétben azokkal, akik a növekedést a környezet degradációjának az egyik fő okai között tartják számon, és ezért a folyamatok lelassulását kívánják[21].A zöld megközelítések középpontjában az áll, hogy az ember és a természet között szoros kapcsolat áll fenn. A zöldek szerint azonban a környezetvédelmi ügyek nem csupán különálló problémák sorozatát jelentik, hanem a mai civilizáció alapvető hibáit jelzik. E hibák abból az értékrendből következnek, mely a természetet az emberi törekvések megvalósítására szolgáló nyersanyagként kezeli, abból a világnézetből, mely az ökológiai folyamatok belső összefüggéseiről nem vesz tudomást, abból a gazdasági rendszerből, mely a növekedésre, a pazarlásra és az egyenlőtlenségre épül.

A „zöldek" jellemzői

Felmerül a kérdés, melyek a zöld pártok meghatározó nézetei, elgondolásai. A zöldpártok kezdeti térnyerésében szerepet játszott a „sem jobbra, sem balra, hanem előre"[22] mottó, ezáltal „harmadikutasnak" definiálva magukat. Elmondható a zöld megközelítésekről, hogy nem tekinthető zöldnek az a perspektíva, mely nem tekinti a környezetvédelmet és a természet újraértékelését központi politikai kérdésként. A baloldali pártok hiányában nemegyszer a zöldmozgalmak válnak a szolidaritás, esélyegyenlőség, igazságosság értékeinek képviselőivé. Magyarországon a vidéki életlehetőségek felszámolása, a tömegközlekedés kistelepülésekről való kivonása ellen zöldszervezetek léptek fel erejükhöz mérten a leginkább[23].

Bár bizonyos kérdésekben általános rokonszenv mutatkozik a zöldek álláspontja iránt (például a genetikailag módosított élelmiszerek kérdésében), a zöld ügyet teljes egészében támogatók aránya továbbra is alacsony.[24] Sokan vannak ugyan, akik elfogadnák a zöldeket kisebbségi koalíciós partnerként, ezzel szemben jóval kevesebben bíznák gazdasági és politikai jövőjüket teljes egészében a zöldekre. A mozgalom gyengeségének lehet tekinteni azt, hogy eddig nem volt képes a Föld szegényebb régióiban élőket, vagyis az emberiség háromnegyedét megszólító ideológiai irányzatot kidolgozni.

Egy következő probléma a zöldeknek a tudományos és technológiai innovációra adott válasza kapcsán merül föl. Bár a zöldek kritizálják az uralkodó tudományos-technológiai rendet, nem technofóbok, nem zárkóznak el bizonyos új technológiák, mint például a megújuló energia

[20] Giubilei 2022, 22.
[21] Schering – Jávor 2009, 292.
[22] Schering – Jávor 2009, 339-340.
[23] Mikecz 2018
[24] Schering – Jávor 2009, 347.

alkalmazásától, különösen akkor, ha ezek összeegyeztethetőek a fenntartható életmóddal[25]. Azonban, a zöldek nemet mondanak az olyan megoldásokra, melyek technológiai kiutat ígérnek a jelenlegi környezeti dilemmákból.

A legegyszerűbb a természetbe való minden beavatkozást elutasítani, ez azonban a zöld mozgalmak irrelevanciájához vezethet, hisz a géntechnológia egyre inkább beavatkozik a mindennapi életünkbe. A zöldek szerint az ipari társadalom alul értékeli a természeti világot, és elutasítja a nem emberi entitások önálló értékét. Pedig a természetnek köszönhetjük az emberi társadalom alapjául szolgáló bőséget, nemcsak materiális, hanem esztétikai, pszichológiai és spirituális értelemben is. Sőt, a zöldek szerint a természet az emberi szándékoktól függetlenül is értékes.

A továbbiakban fontosnak látom felvázolni a zöld mozgalmak csoportjait. A „vadonkultusz" támogatói szerint, amely a vad természet megőrzésével foglalkozik, de az iparosításról és az urbanizációról nincs véleménye, nem érinti vagy ellenzi a gazdasági növekedést, leginkább a népesség növekedése aggasztja. A második csoport az „ökohatékonyság evangéliuma", amely a természeti erőforrások fenntartható kezelésére, illetve „bölcs használatára" koncentrál, valamint a szennyeződésekre, valamint „az externáliák internalizálásán" mint az ökológiai modernizáció eszközein nyugszik. Végül a „környezeti igazságosság" -mozgalmat, a népi környezetvédelmet különböztetjük meg, a szegények környezetvédelmét, megélhetési ökológiát vagy felszabadítási ökológiát, amely a helyi, regionális, nemzeti és globális ökológiai elosztási konfliktusokból jött létre, amelyeket gazdasági növekedés és társadalmi egyenlőtlenségek okoztak. Példák erre azok a konfliktusok, melyek a vízhasználatból, az erdők használatából, a szennyezési terhelésekből és az ökológiailag egyenlőtlen cserékből erednek[26].

A zöldek megítélese szerint az ökoszféra véges, és az a társadalom, amelyik folyamatosan növeli gazdaságát, népességét, erőforrás-használatát vagy szennyezéskibocsátását, végső soron el fog pusztulni. A zöldek között összhang van abban, hogy az ipari társadalmak már átlépték ezeket a korlátokat, mivel az erőforrások felélése fenntarthatatlan mértékű. Ezen korlátok semmibevétele nemcsak a természetpusztítás további folytatását vetíti elő, de előre vetíti az emberi társadalom pusztulását is. A zöldek amellett érvelnek, hogy a modern társadalom fejlődési modellje elhibázott. Az civilizáció a természeti rendszerek folyamatos kizsákmányolására épül. Ennek helyrehozásához egy olyan társadalom kiépítésére van szükség, amely harmóniában él a természeti rendszerekkel.

[25] Schering – Jávor 2009, 348.
[26] Schering- Jávor 2009, 27-43.

Ez a fentebb vázolt program végül pedig azt is jelenti, hogy az ökopolitika a diszciplínák és társadalmi rétegek széles skáláján kell, hogy megfogalmazza azt az alternatívát, amelyet kínál. Ehhez kapcsolódóan pedig szükséges a természetvédelem és a környezetvédelem viszonyát is meghatározni. Amíg a környezetvédelem az embert körülvevő világ védelmét tekinti feladatának, és az emberi nézőpontból kiindulva az embernek hasznos természetet védi, addig a természetvédelem az egész földi bioszféra megóvását tekinti céljának függetlenül attól, hogy az az ember számára hasznos-e.[27]

„Új etika"

A környezet degradációjával kapcsolatos helyzet számos megoldandó feladat elé állítja az emberiséget, beleértve annak fejlett és kevésbé fejlett államait is. Azonban, a helyzet kezelése nem nyilvánvaló, hiszen egy összetett válságról van szó, amely a Föld egészére hatást gyakorol. A megoldáshoz elengedhetetlen a morális megközelítések feltárása.

John Passmore, akinek írásai meghatározóak a környezeti etika világában, szerint az új etika integrálásával meg kell tanulnunk, hogy új módon nézzünk a környezetünkre, nem a természetért, hanem önmagunkért[28] Az uralom helyett felelős gondolkodást kell alkalmaznunk, és el kell ismernünk, hogy azért vagyunk itt, hogy vigyázzunk a világra, nem, hogy kihasználjuk.

Ez az „új etika" lehet a mélyökológia,[29] melyet Arne Naess dolgozott ki. Azért hívják magukat" mélynek", mert mélyebben megvizsgálják az emberiség természeti világgal való kapcsolatának valóságát, és filozófiailag mélyrehatóbb következtetésekre jutnak, mint a környezetvédők. A mélyökológia olyan környezetfilozófia, amely minden élőlény eredendő értékét hirdeti, függetlenül attól, hogy mennyire hasznosak az emberi szükségletek kielégítésében, és azt állítja, hogy a modern emberi társadalmakat az ilyen elképzelések szerint kell átalakítani.

A mélyökológusok szerint a természeti világ olyan kapcsolatok komplexuma, amelyekben az élőlények létezése az ökoszisztémákon belüli mások létezésétől függ. A mélyökológia lényege az a meggyőződés, hogy minden élőlénynek megvan a maga belső értéke, függetlenül attól, hogy az emberiség számára milyen hasznát veszik (bioszféra-egalitarizmus). A mélyökológia alapelve az a meggyőződés, hogy a lakókörnyezet egészét tiszteletben kell tartani, és úgy kell tekinteni, mint amelyik rendelkezik bizonyos alapvető erkölcsi és törvényes jogokkal az élethez.

[27] Temesi 2019
[28] Eke-Ezedike-Okere 2023
[29] Khalfaoui 2023

Ehhez kapcsolódva, fontosnak tartom bemutatni a Gaia hipotézist.[30] Az elmélet az élő és nem élő összetevők kényes és egymásra ható, ideális életfeltételekre törekvő egységét mutatja be. Gaia a Föld bioszféráját, atmoszféráját, vizeit és földjeit magába foglaló komplex egység; olyan rendszer, amely kialakítja, illetve fenntartja a földi élethez szükséges optimális fizikai és kémiai környezetet. Az elmélet szerint, a Föld összes élő és élettelen része szorosan összefüggő, homeosztatikus rendszert alkot. Azt kívánja tisztázni, hogyan befolyásolja a bioszféra, azon belül az élővilág evolúciója az éghajlatot, az óceánok sókoncentrációját, a légkör oxigéntartalmát és egyéb, a Föld lakhatóságát befolyásoló környezeti változókat.

Ehhez az elgondoláshoz szorosan kapcsolódik a föld-etika, mely kiszélesíti a közösség határait, hogy az magában foglalja a talajt, a vizeket, a növényeket és az állatokat, vagyis egy szóban a Földet. A föld-etika természetesen nem tudja megakadályozni, hogy az ember megváltoztassa, kezelje és használja ezeket a környezeti elemeket, azonban kijelenti, hogy ezeknek joguk van a további létezéshez és legalább helyenként a természetes állapotban való fennmaradáshoz. A föld-etika megváltoztatja az emberi faj korábbi szerepét: többé már nem a föld meghódítója, hanem annak egyik tagja. Ezért az ember tisztelettel tartozik az életközösség más tagjai és a közösség egésze iránt is. Ugyanakkor a gondolkodó lénnyé vált ember kényszert érez arra, hogy minden életakaratnak megadja ugyanazt az élettiszteletet, mint a sajátjának.

Keresztény környezetvédelmi etika

A környezeti etika szempontjából kiemelten fontos a keresztény filozófia, hiszen a teremtett világban látja megnyilvánulni az isteni hatalmat, és nemcsak egy kötelességetikai törvény, hanem a Teremtő tisztelete is megjelenik, és az emberre a teremtett világ részeként tekint.

A katolikus vallás gyökereiben is megtalálhatjuk a természet védelmét, Noé bárkája a biodiverzitás megmentéseként jelenik meg, de a Bibliában megjelenik még a demográfiai robbanás, éghajlati változások, vízhiány és az urbanizáció is.[31]

Több pápa is foglalkozott a környezeti üggyel, például II. János Pál, a *Redemptor hominis* enciklikájában,[32] melyben az embertelen ipari szennyezés veszélyeire hívja fel a figyelmet. A témára később is visszatér a *Centestimus annus*[33] enciklikájában, melyben szerinte „a természetes környezet esztelen rombolása mögött egy antropológiai tévedés húzódik, mégpedig az a tény, hogy az ember helytelenül Isten helyébe lép.”

[30] Biove 2022
[31] Giubilei 2022, 223-228.
[32] II. János Pál 1979
[33] II. János Pál 1991

XVI. Benedek pápa a *Caritas in Veritate* [34] kezdetű enciklikájában folytatja elődje környezetvédelmi harcát, melyben megállapította, hogy ha valaki a béke művét akarja szolgálni, akkor ahhoz meg kell őriznie a teremtett világot.[35] Benedek pápa azt is leírja, hogy az ember átfogó fejlődése összefügg az ember természetes környezete iránti kötelességeivel. Az ökológiai probléma rávilágít egy másik problémára: az embernek szüksége van egy kulturális megújulásra. Ehhez pedig fel kell fedeznie újból azokat az értékeket, melyek az ember életének szilárd bázisát adják. Benedek sokszor idézi a Teremtés könyvét, mely tartalmazza a Teremtő és az ember, valamint a teremtett világ kapcsolatát. E szerint, a Teremtés középpontja az ember, aki egyedül képmása az Istennek, valamit őrzője, de nem ura a teremtett világnak. Emellett, a természetet egynek és oszthatatlannak gondolja.

Az ökológiai etika gondolatait tovább vitte Ferenc pápa is, melyeket 2015-ben megjelent, *Laudato Si'* [36] című enciklikájában fejt ki. Az elején Szent Ferenc *Naphimnusz*át idézi, középpontjában pedig a közös otthonunk áll. Kihangsúlyozza a nyersanyag kiaknázó tevékenységek megszüntetését, és szükségesnek tartja az ökumenikus erőfeszítéseket, és kiemeli az emberi faj felelősségét a teremtett világ felé. A mű elemzi a fenntarthatóság problémájának gyökereit, lehetséges megoldási útjait, a természet értékének megbecsülésével foglalkozik, és sajátos jelentősége abban áll, hogy ráirányítja a hívők figyelmét a környezet elemeivel való bánásmódra, amiben még mindig a pénz játssza a főszerepet. Továbbá, az enciklika időzítése fontos abból a szempontból, hogy körülbelül fél évvel az ENSZ 2015. november 30. – december 21. között tervezett párizsi környezetvédelmi világkonferenciája előtt jelent meg. A pápa nem titkolt szándéka volt ösztönözni a komoly és jelentős lépéseket sürgető éghajlatváltozási keretegyezmény aláírásához szükséges légkör megteremtését.

A scrutoni zöld alapelvek

Az általános áttekintés és fogalmi tisztázást követően, ahhoz, hogy választ adhassak kutatási kérdésemre – mennyiben jelennek meg a scrutoni zöld filozófia elvei a kormány környezetvédelmi szakpolitikájában –, elengedhetetlennek felvázolni specifikusan a scrutoni zöld filozófia alappillérjeit. Ennek során a 2012-ben publikált *Green Philosophy* című munkájára támaszkodok, amely magyarul 2018-ban jelent *meg Zöld Filozófia: Hogyan gondolkozzunk felelősen a bolygónkról?* címmel.

[34] XVI. Benedek 2009

[36] Ferenc 2015

Scruton könyvében hangsúlyos szerepet kap az *oikophilia* fogalma, amely fogalom beágyazódik Scruton életművébe, hiszen már a 2004-ben publikált *Need For Nations* című könyvében is megjelent.[37] Az *oikophilia* az otthon szeretetét jelenti, egyben motiváció, és magába foglalja a legmélyebb kötődésünket, amely erkölcsi, esztétikai, és spirituális érzelmekben jut kifejeződésre. Az *oikosz* nemcsak az otthon, hanem az ott élő emberek és környezet szeretete is. Az a hely, melyet megvédünk, és képesek vagyunk harcolni érte. Alapja a takarékosság, tisztaság, tisztelet, ami által a közös lakhelyünket tudjuk gondozni, a történelem és a múlt konzerválásával. A biztonság iránti szükségletünkből ered, és felelősségre szólít fel, lényege, hogy tiszteljük, szeressük, ne kizsákmányoljuk a környezetünket.[38]

Scruton szerint az *oikophilia* a helyi közösségek, családok, természeti környezet és kulturális örökség iránti felelősségvállalásban testesül meg.[39] Ez a szemlélet a konzervatív környezeti gondolkodás egyik alapja, mivel az emberek jobban vigyáznak arra, amihez kötődnek, mint arra, ami távoli vagy absztrakt számukra.

A Scruton által leírt *oikophilia* sok hasonlóságot mutat Edward Wilson, a biofília hipotézis kidolgozója álláspontjával.[40] Szerinte, az emberek veleszületett hajlammal rendelkeznek a természettel és más életformákkal való kapcsolatok keresésére. Úgy definiálja a biofíliát, mint az élet más formáival való társulásra való késztetést. Felvetette annak lehetőségét, hogy az emberek más életformákhoz és a természet egészéhez fűződő mély kapcsolata a biológiánkban gyökerezik.[41]

A biofília fogalmát többek között Arisztotelész is meghatározta, aki olyan koncepciót terjesztett elő, amelyet az „élet szereteteként" lehetne összefoglalni.[42] A *philia* kifejezés leírásaként Arisztotelész leírja a kölcsönösség gondolatát, és azt, hogy a barátságok nem csak egy módon, de különösen a boldogság szempontjából előnyösek mindkét fél számára. A hipotézist azóta az evolúciós pszichológia elméleteinek részeként dolgozták ki.

Az evolúciós perspektívát tekintve az emberek az élet és a természet felé vonzódnak, részben a természetes környezetben való tartózkodásunk evolúciós történetével magyarázható, történelmünk során csak a közelmúltban tértünk át az urbanizált életmód felé. Ezek a természethez fűződő kapcsolatok még ma is megfigyelhetők az emberekben, amikor az

[37] Scruton 2004
[38] Scruton 2018, 9-10.
[39] Scruton 2018, 9-10.
[40] Rogers
[41] Rogers
[42] Horváth 2022, 9.

emberek a természet felé vonzódnak, azonosulnak vele, és arra vágynak, hogy kapcsolatba lépjenek vele.

Ezen fogalommal ellentétes Scruton meghatározása szerint *oikophobia*, amely az „otthontalanságot" vagy az „otthontól való félelmet" takarja, azokra használja, akik elutasítják vagy megvetik a saját kulturális, történelmi és közösségi örökségüket, elutasítják saját történelmüket, hagyományaikat és identitásukat. Ez gyakran azzal jár, hogy a globális aspektusokat és a kozmopolita értékeket előnyben részesítik a helyi vagy nemzeti sajátosságokkal szemben.[43]

A következő fontos princípium Scruton szerint a környezeti válság elleni harcban a szubszidiaritás, mely szerint mindent a lehető legalacsonyabb szinten kell végrehajtani.[44] Bármit, ami helyben meg lehet tenni, azt ki kell venni az állam kezéből, és át kell adni a helyieknek, és támogatni a helyi kezdeményezéseket, civil önszerveződést a politikai aktivizmussal szemben, és a baráti kapcsolódások emberléptékű intézményeit a nagyszabású kampányokkal szemben. A környezetvédelem és a környezeti folyamatok kezelése területén az államnak sokkal inkább katalizátor szerepet ajánlj, és csak jogi keretrendszert biztosít, szemben a bürokratikus tervezéssel és ezen tervek mechanikus végrehajtásával.

A konzervatív környezetvédelmi mozgalom létfontosságú eleme a szépség szeretete, és a szent iráni tisztelet. A szépség egy belső érték: azért érzékeljük, ami, nem a célokért, amiket szolgál. A szépségnek nem célja, hogy hasznos legyen, mégis az mellékesen. Tapasztalhatjuk azonban, hogy sok pusztítás azért megy végbe, mert a szépből hasznosat akarnak, erre példa a szocialista országok építészetére, mely rendszereket Scruton a szépség megsemmisítése mellett, az erőszakos iparosítás és kollektivizálás miatt is bírál, melyek környezeti katasztrófák.[45] A művészet, az irodalom és a helyi aktivizmus révén a britek hangot adtak a szépségnek, mint közös erőforrásnak, a „társadalmi tőke" pótolhatatlan alapjának. Felismerték, hogy a szépség gátat jelent a kizsákmányolók brutalitásai előtt. Megoldásként olyan környezetpolitika bevezetésére lenne szükség, amelyben a szép fontosabb, mint a hasznos.

Scruton a hosszú távú környezetpolitika szükségességét fogalmazza meg következő alappillérként a környezeti degradáció megállítására, melyhez elengedhetetlen, hogy a nemzetek megállapodjanak egymással.[46] A probléma ott jelenik meg, hogy az egyezmények csak annyiban hatékonyak, amennyiben a kormányok be tudják, és be is akarják őket tartani. A

[43] Scruton 2018, 239-242.
[44] Scruton 2018, 14-15.
[45] Scruton 2018, 91-94.
[46] Scruton 2018, 104-112.

XXI. században egyidőben a környezetvédelmi mozgalmak, és klímakutatásokkal egyidőben jelentkezett az igény internacionális szerződések megkötésére, a környezeti válság lassítása érdekében, a legjelentősebbek például a párizsi egyezmény, kiotói egyezmény és az ENSZ éghajlatváltozási keretegyezménye. Scruton ezen megállapodásoknál kritikaként fogalmazza meg, hogy ezeket sok állam csak szimbolikusan tudja betartani, mivel nem születnek intézményi változások.[47] Ezek alapján megállapítható, hogy a nemzetközi megállapodások ritkán teremtik meg a betartásukban való érdekeltséget, sokszor hiányzik az ösztönző az egyezmények betartására. Scruton szintén bírálja a globális környezetvédelmi mozgalmakat és nagy nemzetközi szervezeteket (pl. Greenpeace), amelyek szerinte átláthatatlanok, elszámoltathatatlanok és gyakran elszakadnak a helyi közösségek szükségleteitől.[48]

Scruton merít Edmund Burke társadalomfelfogásából,[49] mely szerint a társadalomnak három fő alappillére van: a holtak tisztelete, kis körök, és a hagyományok. Ez alapján, a halottak iránt érzett gondoskodást a még meg nem születettekre is ki kell terjeszteni, így plántálni lehet a generációkon átívelő szemléletet. Szerinte a hálát, amit érzünk, amiért bizonyos dolgok adottak számunkra, azt a jövő nemzedéke iránt érzett felelősségbe kell transzponálni.[50]

A scrutoni zöld filozófia vezérelvét képezi az az elgondolás is, miszerint a környezeti válság egyben morális válság is, és amiatt alakult ki, mert az ember elidegenült a környezetétől, már nem tartja otthonának a világot.[51] Meggondolása szerint, a közember gondolkodását kell formálni, nem a gazdasági és politikai rendszert. Ezen állítással Lányi András is egyetért, szerinte a társadalmi változás alapja az egyén világnézetének megváltozása.[52]

A mindennapi életbe beilleszthető ösztönzők szükségesek Scruton szerint, és nem a politikai elit, hanem egyes emberek szintjén kell fellépni. Megoldásként Scruton szerint egy olyan motivációt kell felébreszteni, mely lehet az érzelmi kötődés egy területhez, a nemzetállamhoz, ami a lojalitás csomópontjaként jelenik meg és egy nemzeti szintű közösségtudatot kell kialakítani. Hangsúlyozza továbbá a belső ösztönzők fontosságát is, melyek például a patriotizmus, a vidék szeretete és a közös haza érzete, ahol megjelenik a felelős gondolkodás elve, hiszen a nemzethez való kapcsolódás az, ami túllépve a politikai és társadalmi különbségeken, a közösségben felébreszti az áldozatkészséget a közös túlélés érdekében.[53]

[47] Scruton 2018, 115-119.
[48] Scruton 2018, 32-40.
[49] Burke 1991
[50] Scruton 2018, 211-214.
[51] Scruton 2018, 222-223.
[52] Lányi 2023, 91-100.
[53] Scruton 2018, 217-221.

A konzervatív zöld filozófia a piaci koordináció keretein belül képzeli el a felmerülő gazdasági és környezeti problémák megoldását.[54] Ebben nagy szerepe van a tulajdonjognak, és az ebből fakadó felelős gondolkodásnak. A kollektív racionalitás sikertelensége következtében sok erőforrásnak nincsen tulajdona pl. tavak halai, közös földek legelője, ezért gyorsan feléljük őket, mivel mindenkié, senki nem motivált a megőrzésükben, így szükségessé válik a tulajdonjog bevezetése. A tulajdonjoggal kapcsolatba hozható a már tárgyalt oikophilia, mivel, ha az emberek a házuk tulajdonosai jogilag, nem bérlik a lakást, jobban fognak rá vigyázni, és tisztelni a környezetüket.

Scruton véleménye szerint, a jelenlegi környezetromlás egyik fő forrása az „externalizáció".[55] Miközben a vállalkozások megtartják nyereségüket, másoknak pedig viselniük kell a vállalkozások működésének negatív hatását. Például ott, ahol egy gyár működik, károsodik a természeti környezet, míg a gyár részvényesei máshol élnek, ahol a környezet nem szennyezett. A probléma megoldásához elengedhetetlen a „szennyező fizet" elv érvényesítése, azonban fontos kiemelni, hogy a környezeti harc egyik legkényesebb pontja az, hogy egyszerre kell környezetvédő jogszabályokat hozni, és elkerülni, hogy ennek következtében a polgárokra új adót vessenek ki. Elengedhetetlen észre venni, hogy a környezeti követeléseket összhangba kell hozni a társadalmi igényekkel.

Kritikaként említhető, hogy Scrutonnak erős hite van az emberi motivációban, túl idealista, optimista a filozófiája, megkérdőjelezhető az ötlete potenciálja.[56] A könyv nem igazán ad választ arra a kérdésre, hogy mihez kezdjenek azok a társadalmak, amelyekben a egyéni hagyományokkal rendelkező, autonóm helyi közösségek hiánya jelenik meg. Ez a probléma ráirányítja a figyelmet arra is, hogy Scruton saját kontextusból ír csupán, de mi van akkor, ha ez a hagyomány egyes országokban nincs vagy nem olyan evidensen „áll kézhez", mint a brit kontextusban? Hiszen, amíg Angliában a társadalom többsége meg tudja fizetni a helyi termelők termékeit, és a bio élelmiszereket, ez viszont Magyarországon nem tekinthető reálisnak. A magyar olvasóban viszont ott marad a kérdés: vajon országunkban lehetséges-e az ökológiai válság konzervatív megoldása?

[54] Scruton 2018, 136-143.
[55] Scruton 2018, 148-150.
[56] Dunn 2013, 71-78.

A magyar kormány környezetpolitikája

Elmondható, hogy a polgárok értékrendjében fontos szerepet tölt be a környezet[57], azonban az egyéni cselekvésekben még csak ritkán jelenik meg a környezettudatos eszmék érvényesítése. Az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb felismerése, hogy a környezetvédelem nem tekinthető a társadalom elszigetelt ágazatának. A környezeti problémák ugyanis szinte minden területet érintenek, a gazdaságtól a külpolitikáig. A környezetvédelemnek emiatt minden, szakmai tevékenységbe be kell épülnie. A környezetvédelem hosszú távú politikát igényel, ahol a stratégiai döntéseknek sokkal nagyobb hangsúlyt kell adni, mint más szakterületek esetében. Az egész társadalom közös érdekeit képviselő stratégiákra van szükség a környezet romlásának megállításához, és a környezet állapotának hosszú távú javításához. Fontos, hogy a rövid távú gazdasági előnyökkel szemben a természeti erőforrásoknak a fenntartható fejlődést biztosító ésszerű hasznosításáért lépjen fel. A feladatok kidolgozása során azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy döntő fontosságú az egyén szerepvállalása.

A hatékony környezetpolitika kialakítását egy adott országban sok tényező befolyásolja. A gazdaság állapota, a politikai berendezkedés, a környezet állapota, a lakosság attitüdjei, környezeti kultúrája, a nemzetközi kapcsolatok rendszere mind olyan tényezők, amelyek meghatározzák a környezetpolitika jellegét, mozgásterét. Ahhoz, hogy a környezetpolitika ne pusztán elvárásokat fogalmazzon meg, ismerni kell a potenciálisan szennyező gazdálkodási-szennyezési folyamat főbb láncszemeit.

Magyarország környezetpolitikai céljainak és intézkedéseinek átfogó keretét az 1997 óta hat éves időtartamokra készülő nemzeti környezetvédelmi programok jelentik. Az 5. Nemzeti Környezetvédelmi Program[58] Magyarország környezeti állapotát, a társadalom fejlődési céljait, valamint a nemzetközi együttműködésből, az európai uniós tagságból adódó kötelezettségeket figyelembe véve határozza meg az ország környezeti céljait és az elérésükhöz szükséges intézkedéseket, eszközöket. A program céljai közé tartozik Magyarország környezeti állapotának javítása és a fenntartható fejlődés környezeti feltételeinek biztosítása, valamint az egészség és az életminőség környezeti feltételeinek javítása, a környezetterhelés hatásainak csökkentése, természeti értékek és erőforrások védelme, helyreállítása, fenntartható használata. Céljai közé tartozik továbbá, az erőforrás-takarékosság és -hatékonyság javítása, a gazdaság zöldítése, és a társadalom környezettudatosságának növelése. Eredményként 2026-ig más szakpolitikai stratégiákkal együtt célként lett kitűzve a zöld átállás, környezetbarát technológiák

[57] Szalay 1998, 2-8.
[58] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021

alkalmazása beruházások során, energiahatékonyság és a környezeti nevelés. Hozzákapcsolódva jelennek meg célokként a következő pontok, melyek horizontális mivoltuk miatt érintik a társadalom és gazdaság egészét: körforgásos gazdaságra való átállás, hulladék csökkenése, újrahasznosítási hajlandóság növelése, üvegház hatású gázok kibocsájtásának csökkenése, biológiai sokféleség védelme, károsodott környezet helyrehozása, növekvő részvétel a nemzetközi környezetvédelmi együttműködésekben.

A program felépítése az alapelvek leírása után helyzetértékeléssel indul, amely a DPSIR-modellt alkalmazza (a hajtóerők, terhelések, állapotok, hatások, válaszok ok-okozati összefüggésének körkörös modellje), ezen kívül elemzésekre, SWOT analízisekre épül. Ezek után leírásra kerülnek a hosszú távú jövőkép pontjai, majd a célkitűzések. Ezt követően a stratégiai célok leírására kerül sor, melyekhez huszonkét stratégiai terület, illetve kilenc stratégiai eszköz kapcsolódik, melyek alaposan illusztrálják a célok eléréséhez szükséges intézkedéseket, és a finanszírozás forrásait is. Végül, a végrehajtás és nyomon követés jelenik meg utolsó pontként.

A magyar kormány környezetpolitikája szorosan kapcsolódik az EU által előírt szabályokhoz és szakpolitikákhoz, illetve a nemzetközi megállapodásokhoz. Az EU környezetpolitikájának hátterét 2021-2030 között a 8EAP[59] biztosítja, amely meghatározza az Unió 2030-ig szóló környezetvédelmi célkitűzéseit, melyek közé tartozik a biológia sokféleség védelme, emberi egészség és jóllét védelme a környezeti kockázatoktól és a mérgező anyagoktól mentes környezet megteremtése. A program párhuzamban áll az Európai Zöld Megállapodással, mely célja, hogy 2050-re megszűnjön a nettó üvegházhatású-gáz kibocsájtás. A program kidolgozásában fontos szerepet játszott az ENSZ Fenntartható Fejlődés Keretrendszere A Nemzeti Környezetvédelmi Program (továbbiakban: NKP) alapelvei közé a következők tartoznak: környezethasználat helyes módja, felelősség vállalása – a szennyező fizet elv-, együttműködés és átláthatóság, holisztikus, interdiszciplináris alapok, szubszidiaritás elve, társadalmi igazságosság, helyi erőforrások fenntartható használata, az emberi egészség és az életminőség környezeti feltételeinek javítása, a környezetterhelés hatásainak csökkentése, természeti értékek és erőforrások védelme, helyreállítása, fenntartható használata, az erőforrástakarékosság és hatékonyság javítása, a gazdaság zöldítése és körforgásos működésének erősítése, a környezetbiztonság javítása, a társadalom környezettudatosságának erősítése, és az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodási képesség javítása.[60]

[59] Az EU 2030-ig szóló, jogilag elfogadott közös környezetvédelmi politikája.
[60] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 11

Fontos tisztázni azonban, hogy mi is az a fenntarthatóság. A fenntartható fejlődés fogalmát az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottság által közzétett „Közös jövőnk”[61] című jelentésben írják le: A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövendő generáció képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket.”[62] A jelentés a fenntarthatóság alapját a gazdasági, társadalmi és környezeti alrendszerek közti egyensúly alapozza meg. A fenntartható fejlődés két szempontot kíván érvényesíteni, a környezeti értékek megtartását és a jövő generációkért érzett felelősség elvét. A társadalom fenntartható fejlődésének ómegája a környezet fenntartható használatát jelenti, vagyis azt az alapelvet, a természeti erőforrások és az ökológiai rendszerek teherbíró képességének határain belül maradjunk. A fenntartható fejlődés feltételezi, hogy egyensúlyt lehet teremteni a szükségletek kielégítése és a környezeti értékek megőrzése között. A 21. században azonban az erős fenntarthatóság nehezen képzelhető el, mivel van lehetőség arra, hogy a hiányzó erőforrásokat kívülről lehessen pótolni.

A DPSIR-modell bemutatja, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok (hajtóerők) hogyan befolyásolják, terhelik a környezet állapotát és milyen válasz-intézkedések szükségesek a hajtóerők megváltoztatásához, illetve a terhelések megelőzéséhez. Hajtőerőnek (D) számít társadalmi értékrend, életmód, fogyasztás, gazdasági tevékenységek, ökológiai lábnyom. Terhelések (P) közé tartozik a társadalmi és gazdasági folyamatokból származó környezetterhelés, a környezetbe történő kibocsátás, és a természeti erőforrás igénybevétele. Az állapot (S) magába foglalja a levegő, talaj, víz állapotát, míg a hatás (S) taglalja a környezetállapot hatását az emberi egészségre és ökoszisztémára. A válaszok (R) a környezet állapotának javulását eredményező intézkedések leírásából áll.[63]

A SWOT-analízis alapján Magyarország erősségei közé tartozik a környezeti nevelési programok, a Natura 2000 hálózat, természeti értekeink, ivóvíz minősége, felszín alatti vízkészletek, napenergia potenciál, nagy tavaink állapota.[64] Gyengeségeink közé tartozik az ökológiai lábnyom, ami a biokapacitást másfélszeresen meghaladja, lakosság életmódváltásához hiányzó feltételek, környezetpolitikai integráció lassúsága, természeti élőhelyek degradációja, vízfolyások állapota, talajdegradáció.[65] Az NKP lehetőségek közé sorolja a fenntarthatóságra nevelés erősödését az oktatásban, környezetbarát termékek iránti kereslet növekedését, a környezettudatosság társadalmi elfogadottságának növekedését, a

[61] ENSZ 1987
[62] ENSZ 1987
[63] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 15-16.
[64] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 57.
[65] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 57.

környezettudatos fogyasztás iránti igény növekedését, a GMO mentességet, ökoturizmus fejlesztését, barnamezős területek újrahasznosítását, okos város megoldásokat, és a hazai innovációs teljesítmény javulását.[66] A veszélyek közé az alábbiak tartoznak: az éghajlatváltozás kedvezőtlen környezeti, egészségügyi és élelmezésügyi hatások, az emelkedő fogyasztási igények nagyobb erőforrás-felhasználást és kibocsátásokat jelentenek, a nem megfelelő mezőgazdasági termelési módszerek alkalmazása, a lakossági villamosenergia- és vízfogyasztás növekedése.[67]

A program egyik fontos fő stratégiai eszköze a környezettudatos szemlélet erősítése, és hogy az emberek ismerjék az életmódjuk, az általuk is használt termékek, eszközök környezeti kockázatait, azok következményeit, a megelőzés és mérséklés lehetőségeit, továbbá akarjanak tenni a környezet megóvása érdekében és ismerjék a természeti erőforrásokkal való gondos bánásmód lehetőségeit, melyben kiemelt jelentőségű a környezeti nevelés és oktatás.[68] Nem felejthető el, hogy az átfogó, ágazati, fejlesztési és területi, stratégia-alkotási folyamatok is integrálják a környezetvédelmi szempontokat. Hazánk főleg a fejlesztéspolitika eszközeire támaszkodik, és főként a kohéziós politika alkalmazása figyelhető meg. A másik fontos stratégiai eszköz a társadalmi részvétel, és a környezeti információkhoz történő széles körű hozzáférés biztosítása, a nyilvánosság tájékoztatása, a környezeti ügyekkel kapcsolatos döntéshozatalban való részvételének elősegítése. Ezekhez nélkülözhetetlen a hatékony jogi szabályozás, mely a kialakult gyakorlatot figyelembe véve engedélyező- tiltó, korlátozó-ellenőrző lehet. Stratégiai eszköznek minősül még a területpolitikában megjelenő környezetvédelem. A területrendezési tervnek tartalmaznia kell a fenntartható fejlődés, a környezeti elemekkel való gazdálkodás és a környezet minősége térségi szempontjait is. Az NKP szerint: „Hazánk kiemelt figyelmet szentel az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP) és Közgyűlései (UNEA) keretében folyó tevékenységnek, a pán-európai folyamatoknak (pl. CEP, EfE, THE PEP) és a szubregionális együttműködésnek (pl. Duna-, Tisza-, Kárpátok térség, V4), illetve aktívan részt vesz az OECD környezetpolitikai tevékenységében. Hazánk rendszeres befizetésekkel, önkéntes hozzájárulásokkal támogatja a MEA és a legfontosabb nemzetközi szervezetek tevékenységét. A környezettudatosság fokozása/szemléletformálás jegyében részt vesz a nemzetközi kampányokban, világnapokon és figyelemmel kíséri az ENSZ által meghirdetett tematikus nemzetközi évtized programokat is. . Hazánk több környezetegészségügyi témájú regionális ENSZ egyezménynek (Európai

[66] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 58
[67] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 58
[68] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 40

Környezet és Egészség Folyamat, Víz és Egészség Jegyzőkönyv) is aktív résztvevője."[69]A fenntarthatóságnak nemcsak országos dimenziója van, hanem a fenntarthatósági követelményeknek az egyes térségekre is teljesülniük kell, így ennek a településpolitikában is meg kell jelennie, összhangban az EU-s és nemzetközi szerződésekben elfogadott pontokkal. Magyarország kitettségének/érintettségének és a regionális és globális problémák iránti felelős nemzetközi hozzáállásának megfelelően vesz részt a nemzetközi együttműködésekben, külön tekintettel a szomszédos országokra. Az NKP függeléke a Nemzeti Természetvédelmi Alapterv, mely Magyarország természetvédelmi stratégiai tervdokumentuma, amely meghatározza az állam természetvédelmi feladatai kapcsán követendő kiemelt célokat, kijelöli a cselekvési irányokat valamennyi érintett állami szerv, különösen a természetvédelmi igazgatási szervek számára.

Az Alapterv leírja, hogy a kockázatok csökkentése érdekében az elővigyázatosság elvét kell alkalmazni azokban az esetekben, amelyek során súlyos vagy visszafordíthatatlan környezeti károk következhetnek be a jövőben. [70] Ennek legjellemzőbb példái a vegyi anyagokkal kapcsolatos problémák, a nukleáris biztonság kérdései és a hosszabb távon fenyegető globális éghajlatváltozás. Továbbá, szükséges még megteremteni az egyes közigazgatási szintek közötti hatékony és folyamatos együttműködés feltételeit. A „szubszidiaritás" elvét követve egyre nagyobb szerep jut az önkormányzatoknak és társulásaiknak a környezeti problémák megoldásában. A közigazgatás valamennyi szintjén törekedni kell a nyílt és eredményes kapcsolatok megteremtésére az önkéntes állampolgári csoportokkal és szervezeteikkel. A környezetvédelmi beavatkozások hatékonyságának biztosítása, az érintettekkel való viszony javítása, a megelőzés elvének érvényesítése érdekében előre kell lépni a környezetvédelmi céloknak a többi ágazat politikájába való integrálása kérdésében. A stratégia egyik legfontosabb eleme a vállalkozók részvételének növelése a környezetvédelemben. [71]

A társadalmi részvétel elve a környezetvédelem egyik meghatározó alapelve. A társadalmi részvétel sikerességének alapfeltétele, hogy az érintett csoportok számára világos legyen, hogy mi az egyes lépések értelme. Ahhoz, hogy a részvétel sikeres legyen, szükség van követhető célok megadására, a megfelelő informáltság folyamatos biztosítására országos és helyi szinten egyaránt, mely az aarhausi egyezményben került jogi szabályozásra.[72]

[69] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 135
[70] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, I. függelék, 31
[71] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 129
[72] Európai Tanács 2005

Érdekes összehasonlítani az 2015-2020-ig[73] tartó NKP-t a mostanival. Érdemben változást nem találunk, mindkettő program céljai, alapelvei és eszközei nem változtak. A jogi szabályozás tekintetében látható azonban a változás, mely alapján az Alaptörvény a környezetvédelem tekintetében számos garanciális szabályt épített be rendelkezései közé.[74] Egyes környezeti elemekre, rendszerekre, illetve folyamatokra vonatkozó szabályozások is jelentősen módosultak (pl. hulladékgazdálkodás, levegő védelme, víziközmű szolgáltatás), illetve számos, a környezetpolitikát is érintő szabályozás újult meg (pl. Büntető Törvénykönyv).

A hazai jogrendszer egészét tekintve azonban továbbra is problémát jelent, hogy a szabályozás elsősorban a kibocsátások csökkentésére irányul, a kibocsátásokat meghatározó természeti erőforrás-, illetve térfelhasználás alakulásának mértékére, okszerűségére gyakorolt hatása viszont elmarad a szükségestől. Az önkormányzati rendeleteknek is számos környezeti vonatkozása van (pl. beépítettség alakulása, zöldfelületek igénybevétele, települési levegőminőségre gyakorolt hatások). A helyi fejlesztési prioritások azonban sokszor „felülírják" a környezetvédelmi szempontokat. A gyakorlat egyes területeken azt mutatja, hogy a jogszabályokban foglalt környezetügyi célok megvalósítása, a környezetvédelmi jogérvényesítés nem mindig történik meg teljes mértékben. Itt fontos megjegyezni, hogy ha országunkban szigorú a környezetvédelmi szabályozás, akkor nincs működő tőkeberuházás (pl. Audi), azonban a külföldi tőkebefektetők az egyik alapját képzik a magyar gazdaságnak.

A környezetügyi stratégiai tervezési és végrehajtási feladatok ellátása csak akkor lehet eredményes, ha a szakterületek (környezetvédelem, természetvédelem, vízügy) tervezési tevékenységei összehangoltak, megfelelő kapcsolat van a különböző területi szintű tervek között és minden más – átfogó, ágazati, fejlesztési és területi – stratégia-alkotási folyamat is integrálja a környezetvédelmi szempontokat. A legtöbb mutató szerint a környezeti feltételek folyamatosan javulnak, a környezetre nehezedő nyomás csökkent a rendszerváltozás óta. Ez észben a környezetpolitikán kívüli tényezőknek köszönhető, különösen a gazdaság átalakulásába. A gazdasági szerkezet és a technológiai innováció változásainak hatása meghatározó szerepet játszott a javulásban. A nehézipar és a bányászat teljesítményének csökkenése kétségtelenül jelentős hatással volt a környezeti hatások csökkentésére, csakúgy, mint a nagyüzemi mezőgazdaság, különösen az állattartás visszaszorulása is. Ugyanakkor a gazdasági tevékenységek környezetre gyakorolt hatásai közül említést érdemel a beruházások által okozott természetpusztítás is. A fejlesztések több környezeti konfliktust is eredményeztek az elmúlt időszakban, például az akkumulátor gyárak építése.

[73] Magyar Közlöny 2015/83.
[74] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2015, 9

Érdemes kitérni arra a kérdésre is, hogy a kormánypártok hatalomra kerülése óta a környezetvédelem mennyiben maradt napirenden, mennyire tekinti a kormány fontos kérdésnek a környezet védelmét. A 2010-es választási programban[75] a környezetvédelem az alábbiak szerint jutott szerephez: A választási program zöld közbeszerzést ígér, amely alapján

> „Zöld közbeszerzés alatt a termékek, szolgáltatások és építési beruházások beszerzése során figyelembe vett környezetvédelmi szempontokat értjük. Olyan zöld közbeszerzési rendszert, amely a hazai vállalkozásokat részesíti előnyben, és olyan állami, közösségi intézkedéssorozatot, amely a társadalmat és a gazdaságot fenntartható fejlesztési pályára állítja, valamint a környezeti szempontokat is integrálja a nemzeti fejlesztéspolitikába."

Ezen kívül a környezet védelmének kérdése elő kerül még az energiahatékony épületek, és az ehhez szükséges zöld technológia támogatása. A kormány programjában helyet kap a megújuló energiabefektetések (geotermikus-, hő, -és szélenergia) elősegítése, és megjelent hazánk GMO mentességének fenntartása. Emellett, a programtervben olvashatunk olyan táj, -és mezőgazdaság kiépítéséről, melyek a természetet a lehető legkevésbé terhelik. Úgy tűnik tehát, hogy a 2010-es választások idején a pártnak fontos kérdés volt a környezet védelme, azonban ez a fontosság az évek múltával lecsökkent, és szinte teljesen eltűnt a napirendről, mely hipotézist a Környezetvédelmi Minisztérium hiánya is megerősít.

A scrutoni alapelvek a kormány környzetpolitikájában

Az NKP egy David Attenborough idézettel indul, ami egyben a program mottója is:

> „A földi élet jövője attól függ, hogy képesek vagyunk-e cselekedni. Sokan egyénileg is megtesznek minden tőlük telhetőt, ám valódi sikert csak akkor érhetünk el, ha gyökeres változások mennek végbe a társadalomban, a gazdaságban és a politikában."[76]

Habár Scruton gyakran idézett személy a kormánytól, ez az idézet Scruton zöld filozófiai gondolkodásának ellentmond, mivel Attenborough szerint gyökeres és teljeskörű változtatásokra van szükség, ezzel szemben Scruton elutasítja ezeket a radikális változásokat, és a mindennapi élettel összeegyeztethető megoldást vázol fel, nem változtatva meg a társadalmi rendet és politikai berendezkedést.

[75] Fidesz-KDNP 2010
[76] Nemzeti Környezetvédelmi Program 2021, 4

Scruton kritikája a globális NGO-kkal szemben, amelyek átláthatóságát és elszámoltathatóságát kérdőjelezte meg, párhuzamba állítható a magyar kormány óvatos hozzáállásával bizonyos nemzetközi környezetvédelmi szervezetekhez és az EU zöld kezdeményezéseihez.[77]

A kormány számos helyi alapú környezetvédelmi projektet támogat, például az erdőtelepítési programokat[78] és a vidéki térségek fejlesztését.[79] A kormány gyakran hangsúlyozza az önkormányzatok és a közösségek fontosságát[80] a klímapolitikai célok elérésében. Ez összhangban áll Scruton azon gondolatával, hogy a helyi közösségek szerepe kulcsfontosságú a fenntarthatóság elérésében.

Scruton potenciális megoldásnak tekinti a nukleáris energia használatát a környezeti célok érdekében. Hasonlóképpen, a magyar kormány is támogatólag lép fel a Paks II projekt[81] kapcsán, amelyet a fenntartható energiaellátás biztosításának részeként hirdet.

Egy másik scrutoni alapelv megvalósulása látszik megvalósulni a szennyező fizet–elv bevezetéseként, hiszen a kormány modellje alapján a környezetszennyező termékek gyártóinak külön díjat kell fizetni a termékeik hulladékkezelésével kapcsolatos költségek megtérítésére[82]. Az új rendszerben a gyártók arra vannak ösztönözve, hogy kevesebb hulladékot képezzenek, több legyen az újrahasznosított termék, illetve csomagolóanyag, és környezetbarát anyagokat használjanak.

Az egyik legmarkánsabb scrutoni zöld alapelv, az *oikophilia* különböző formákban jelenik meg hazánkban. Az egyik legfőbb törekvés az iskolákban bevezetett átfogó környezeti nevelési program, melynek része például az Ökoiskola program,[83] vagy a Zöld Jeles Napok program,[84] melyeknek célja már fiatalkortól integrálni, tanítani a diákokat a fenntartható és környezetszennyezéstől mentes életmódra.

Összességében elmondható, hogy megfigyelhető egyfajta tendencia követése a Scruton által felvázolt zöld filozófia követésére, azonban megfigyelhetők ellentmondások: míg a kormány azért ellenzi az EU kvótakereskedelmi rendszerének kiterjesztését[85] („klímaadót”), mert a hétköznapi emberekre róná a terheket, addig Scruton kifejezetten azért támogatja az általános szén-dioxid-adó bevezetését, mert a vásárlók végtére is felelősek az üvegházhatású gázok kibocsátásért.

---

[77] 24.hu 2024
[78] Agrarunio.hu 2024
[79] Lásd például: https://www.palyazat.gov.hu/programok/videkfejlesztesi-program
[80] Környezetügyért Felelős Államtitkárság 2020
[81] Paks2-ről lásd bővebben: https://www.paks2.hu/a-projekt-tortenete
[82] Weiler 2023
[83] Néder-Saly-Szentpétery 2012, 14-15.
[84] Néder-Saly-Szentpétery 2012, 9-10.
[85] Pócza 2022

A Közép-Kelet európai térség

Dolgozatom elején említést tettem Scruton munkásságáról, amely nem csak Magyarországon érhető tetten, hanem több Közép-Kelet európai országban tevékenykedett a kommunizmus idején. Ezért érdekes megfigyelni országunkon kívül több ilyen államot is, és megnézni, hogy ott vajon mennyiben valósultak meg a scrutoni zöld filozófia elvei.

Magyarország, Lengyelország, Csehország és Észtország 2019-ben ellenkeztek az Európa Tanács egyezménye ellen, ami 2050-re a karbonsemleges Európa megteremtését célozta volna meg.[86] Vajon miért ellenezték ezt a kezdeményezést ezen országok és a magyar kormány? Andrej Kadomtsev ír erről a problémáról,[87] és szerinte Kelet-Közép Európa még nem áll készen, hogy mindenáron a környezetet védjék, hiszen elsősorban a gazdaságuk miatt aggódnak, hiszen az egy főre jutó GDP a nyugat európai országokban két-háromszor nagyobb mint a Közép-Kelet európai térségben. Ez megegyezik a kormány közleményével a visszautasítás után:

> „Magyarország a 2030-ig teljesítendő vállalásait, ahogyan ígérte, úgy be is tartja. A megújuló és atomenergia együttes használatával 2030-ra a hazai áramtermelés akár 90%-a is szén-dioxid-mentes lehet. A 2050-re kitűzött klímasemlegesség (szén-dioxid-semlegesség) azonban óriási kiadásokkal járna és hatalmas terheket róna a magyar ipar számára. Az említett javaslatot felelősen addig nem lehet támogatni, amíg nem tudjuk, hogy az Európai Unió mekkora forrásokat tud rendelkezésre bocsátani az ipar modernizálására."[88]

Kadomtsev szerint ez azt is eredményezi, hogy a zöld pártok nem tudnak befolyást, illetve mandátumot elérni a közéletben, hiszen az állampolgárok a gazdaság, -és ipar fejlődést ígérő pártok felé teszik le inkább a voksukat.

Egy érdekes szempont lehet megvizsgálni Scruton alapelveinek megvalósulását más Közép-Kelet Európai országokban. Lengyelországban a helyi önkormányzatok jelentős szerepet játszanak a környezetvédelmi döntésekben, például a nemzeti parkok kezelése gyakran a helyi közösségekkel való együttműködésre épül, például a Tátrai Nemzeti Parkban.[89] Csehországban a decentralizált energiaellátási modellek, például a közösségi napelemparkok vagy vízerőművek előtérbe helyezése illeszkedik a Scruton által favorizált lokális megoldásokhoz.[90] Szlovéniában megfigyelhetőek a közösségi fenntarthatósági kezdeményezések, például a

[86] Index.hu 2019
[87] Kadomtsev 2019
[88] Index.hu 2019
[89] Marekkuchcinski.pl 2022
[90] Kiss 2020

Ljubljanai „zöld város”[91] program keretében. Ezek Scruton filozófiájának decentralizált és lokális szemléletével párhuzamosak.

Összegzés

A környezeti válság tehát egy összetett jelenség, ami a Föld egészére hatást gyakorol, így a fenntarthatóság a politika és a közbeszéd napi tárgyává vált. A környezet rendszereiben kialakult problémák, mint például a klímaváltozás, közvetlenül érzékelhetővé váltak és meghatározzák mindennapi életünket, a helyi és a nemzetközi politikát egyaránt. Az ökológiai válság a közös otthonunk válsága, nem egy tőlünk absztrakt válság, A környezeti válság így egyfajta új gondolkodásmódot kényszerít ki a kultúráról, a politikáról, a gazdaságról, életmódunkról alkotott képünkről. Az erőforrások pazarlása, a természetes élőhelyek pusztítása, a biodiverzitás csökkenése és a klímaváltozás veszélye a zöld gondolkodás fontosságára hívta fel a figyelmet.

Általánosságban elmondható, hogy a nemzeti környezetvédelmi politikák nehezen reagáltak a változó fogyasztási szokásokból eredő új környezeti problémákra, és aligha látták előre azokat. A környezetvédelmi politikának nem sikerült olyan strukturális változásokat előidéznie, amelyek a társadalmat és a gazdaságot fenntartható irányba mozdítanák el.[92] A megújuló erőforrások használata, az energiatakarékosság, a környezetbarát mezőgazdaság és a környezetbarát közlekedési és szállítási módok nem terjedtek el széles körben. Megállapítható továbbá, hogy sem a környezetpolitika általában, sem a hatóságok konkrétan nem támaszkodnak eléggé a civil szervezetekre. A magyar környezetpolitika legfontosabb problémája a végrehajtás következetlensége, ami több szinten is megjelenik.

Az egyéni cselekvések mellett szükség van olyan kormányzati szabályozásokra és ösztönzőkre is, amelyek korlátozzák a környezetromboló tevékenységeket, és elősegítik a fenntarthatóbb megoldásokat, törekvéseket.

A magyar környezetvédelem hiányosságaként tudható be az a megállapítás is, hogy a kormány verbálisan ugyan gyakran hivatkozik Scrutonra, de ez a praxisban nem jelenik meg. Az NKP-ban megjelenő SWOT-analízis tanulmányozása után elmondható, hogy a téma érdekképviselete szaktárca hiányában fajsúly nélküli. Következtetésnek levonható, hogy a kormány számára háttérbe szorult a környezetvédelem kérdése és fontossága, hiszen a választói akarathoz és a háttérvállalkozói kör érdekeihez igazodik, és nem célja (a magyar társadalom számára

[91] 365.reblog.hu 2018
[92] Boda é.n., 26-29.

legalábbis) sokadrangúnak tekintett kérdésben elveszteni a választók bizalmát. Ugyan Scruton szerint a környezetvédelem alapvetően konzervatív ügy, de ez nehezen érhető tetten a magát konzervatívnak nevező kormány politikájában, így elmondható, hogy a retorikai fordulatokon túl, a scrutoni zöld gondolkodás nem nyert teret a szakpolitikák kidolgozásában és végrehajtásában.

Így még várat magára, hogy a konzervativizmusnak az a formája megjelenjen a magyar szakpolitikai gondolkodásban, amely ember és természet viszonyában, a haladás kapcsán vagy a fejlődés–visszafogás viszonyában is az egyensúlyra és a mérsékletre törekszik a radikális megoldások, a mozgalmiság helyett. Hangsúlyt helyez az egyének és a lokális közösségek megoldásaiban, de elfogadja, hogy bizonyos területeken az állam számít potensebb résztvevőnek, s hangsúlyozza, hogy mindenkinek ki kell vennie a részét a környezet védelméből. Középpontjában az ember áll, de nemcsak a környezeti károk okozójaként, hanem olyan lényként, amelytől a megoldás is várható.

Felhasznált irodalom

365.reblog.hu, *Mitől Ljubljana a legzöldebb európai város?*,2016 https://365.reblog.hu/mitol-ljubljana-a-legzoldebb-europai-varos 2025.01.04.

24.hu, *Hiába Magyarország ellenkezése, elfogadták az EU-s természetvédelmi törvényt*,2024.:https://24.hu/tudomany/2024/06/18/a-termeszet-helyreallitasarol-szolo-torveny-eu-szavazas/ 2025.01.04.

Agrarunio.hu, *Erdészeti támogatások 2024-ben* https://www.agrarunio.hu/hirek/agrargazdasag/11839-erdeszeti-tamogatasok-2024-ben 2025.01.04.

Andrei Kadomtsev, *Sovereignty versus nature: Central and Eastern Europe not ready to fight for environment at all costs*,2019.:https://moderndiplomacy.eu/2019/10/07/sovereignty-versus-nature-central-and-eastern-europe-not-ready-to-fight-for-environment-at-all-costs/ 2025.01.04.

Békés Márton, *Konzervatív zöldpolitika*, 2021 https://www.academia.edu/48893928/Konzervat%C3%ADv_z%C3%B6ldpolitika: 2025.01.04

Biove.hu, *Gaia hipotézis*,2022.: https://biove.hu/kisokos/gaia-hipotezis-gaia-hypothesis/ 2025.01.04.

Boda Zsolt, *Környezetpolitika:*https://jak.ppke.hu/uploads/articles/451437/file/7%20kornypol_Boda%20Zs.pdf 2025.01.04.

Bráder Ádám, *Roger Scruton's legacy,* 2022.: https://www.hungarianconservative.com/articles/culture_society/sophie_scruton_roger_scrutn_budapest_cafe_legacy_culture_art_philosophy/ 2025.01.08.

Dr. Szalay Zoltán, *Környezetpolitika*,1998.:https://docplayer.hu/2640114-Dr-szalay-zoltan-kornyezetpolitika.html 2025.01.04.

Edmund Burke, *Töprengések a francia forradalomról*, Bp, Atlantisz Kiadó, 1990

Eke-Ezedike-Okere, *Ethical issues in John Passmore's idea of conservation and preservation*,2023 https://www.openjournals.ijaar.org/index.php/oajssr/article/download/23/23/89 2025.01.08

ENSZ, *Fenntartható fejlődés*,1987.:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:sustainable_development 2025.01.04.

Európa Tanács, *A környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférés, a nyilvánosság részvétele és az igazságszolgáltatáshoz való jog (Aarhusi Egyezmény)*,2005.: https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/access-to-information-public-participation-and-access-to-justice-in-environmental-matters-aarhus-convention.html 2025.01.04.

Ferenc, *Laudato Si*, 2015.: https://regi.katolikus.hu/konyvtar/ferenc_papa_laudato_si_enciklika.pdf 2025.01.08 2025.01.08.

Fidesz-KDNP, *Nemzeti ügyek politikája*, 2010.: https://www.langzsolt.hu/upl/files/nemzeti_ugyek_politikaja_8481.pdf 2025.01.04.

Fiveable, *Green philosophy: https://fiveable.me/key-terms/ethics/green-philosophy* 2025.01.08.

Francesco Giubilei, *A természet megőrzése: Miért fontos a környezetvédelem a konzervatív jobboldal számára?*, Bp, MCC Press, 2022

Graham Dunn, *A critique of Roger Scruton's Green Philosophy* https://queenspoliticalreview.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/10/qpr-1-2013-a-critique-of-roger-scruton_s-green-philosophy-g-dunn.pdf 2025.01.04.

Horváth Péter János, *Zöld filozófia és fenntarthatóságra nevelés*, 2022:https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34842/horvath-peter-janos-tezis-hun-2022.pdf?sequence=2&isAllowed=y 2025.01.04.

Horváth Róbert, *Tudatökológia és mélyökológia*, 2020: https://arsnaturae.hu/hu/tudatokologia/horvath_tudatokologia_melyokologia 2025.01.08.

II. János Pál, *Centesimus annus*, 1991: https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86 2025.01.08.

II. János Pál, *Redemptor hominis*, fordította Dr. Diós István, Szent István társulat, 1979.: https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=206 2025.01.08

Index.hu, *A magyar kormány a rezsicsökkentés miatt blokkolta az uniós klímatervet,*2019: https://index.hu/techtud/2019/06/21/klimavaltozas_karbonsemlegesseg_europai_unio_2050_blokkolas_rezsi_rezsicsokkentes/ 2025.01.04.

Kara Rogers, *Biophilia hypothesis*: https://www.britannica.com/science/biophilia-hypothesis 2025.10.08.

Kiss Ernő, *Csehország újabb 1,9 GW napenergia kapacitást tervez 2030-ig,*2020 https://www.mnnsz.hu/csehorszag-ujabb-19-gw-napenergia-kapacitast-tervez-2030-ig/ 2025.01.04.

Kiss Lajos András, *Változások a humánökológiára- Érvek és ellenérvek* In: Kovács Kiss György (szerk.),2018.: https://real-j.mtak.hu/25326/1/Korunk_2018_3f29_1_.pdf 2025.01.04.

Környezetért felelős Államtitkárság, *A klímaváltozás elleni harc közös ügy, amely konkrét lépéseket igényel,*2020.https://2015-2019.kormany.hu/hu/foldmuvelesugyi-miniszterium/kornyezetugyert-felelos-allamtitkarsag/hirek/a-klimavaltozas-elleni-harc-kozos-ugy-amely-konkret-lepeseket-igenyel 2025.01.08.

Lányi András, *Környezet és jövőkép*, 2023.: https://poltudszemle.hu/wp-content/uploads/2023/07/3_Lanyi.pdf 2025.01.04.

Magyar Közlöny 2015/83., *4. Környezetvédelmi program 2015-2020* https://njt.hu/document/95/95df20154130000027_1.PDF 2025.01.04.

Marekkuchcinski.pl, *Műanyagmentes Kárpátok!*,2022.: https://marekkuchcinski.pl/hu/bez-kategorii/smieci-nie-moga-zasypac-karpat/ 2025.01.04.

Mathias Khalfaoui, *Deep ecology: an often misunderstood therory,*2023https://earth.org/deep-ecology-an-often-misunderstood-theory/ 2025.01.04.

Mikecz Dániel, *Tüntetések 2014 és 2018 között,* 2018 https://ujegyenloseg.hu/tuntetesek-2014-es-2018-kozott-a-mozgalmi-sikerek-es-kudarcok-egyenlege/ 2025.01.08

Néder Katalin – Saly Erika – dr. Szentpétery Lászlóné: *Hazai és nemzetközi környezeti nevelési programok, projektek a közelmúltban* https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/ped_szakmai_szolg/fenntarthatosagra_neveles/oko_elmeletihatter/1.3Hazai_es_nemzetkozi_KN__tanulmany_vegleges.pdf 2025.01.04.

Orbán Balázs, *A jobboldali zöldpolitikáról,* 2019:https://mandiner.hu/kulfold/2019/08/orban-balazs-jegyzet-a-jobboldali-zoldpolitikarol#google_vignette 2025.01.08.

Orbán Viktor, *Orbán Viktor laudációja*, 2019.:https://2015-2022.miniszterelnok.hu/orban-viktor-laudacioja-sir-roger-scruton-magyar-erdemrenddel-torteno-kituntetesekor/ 2025.01.04.

Parlament.hu, *Nemzeti Környezetvédelmi Program* 2021-2026: https://www.parlament.hu/irom42/01834/01834.pdf 2025.01.08.

Pócza István, *Klímaadó jöhet egyes lakóházaink után Brüsszel tervei szerint*,2022:https://mandiner.hu/hirek/2022/06/klimaado-lakohaz-eu-europai-parlament 2025.01.08.

Roger Scruton, *Zöld filozófia: Hogyan gondolkozzunk felelősen a bolygónkról?*, Bp, Akadémiai Kiadó, 2018

Ryszard Legutko, *Scruton in Eastern Europe*, 2022.: https://www.scruton.org/stories/2020/12/10/thoughts-from-a-life-scruton-in-eastern-europe 2025.01.08.

Scheiring Gábor- Jávor Benedek, *Oikosz és polisz*, Bp, L'Harmattan Kiadó, 2009

Temesi Géza, *Környezet-természet*, 2019.: http://temesigeza-termeszetor-tarsasag.nhmus.hu/cikkek/kornyezet-termeszet/index.html 2025.01.08.

Weiler Vilmos, *Júliustól jön „a szennyező fizet" elv a magyar hulladékgazdálkodásban:* https://telex.hu/gazdasag/2023/05/25/hulladekgazdalkodas-a-szennyezo-fizet-elv 2025.01.04.

XVI. Benedek, *Caritas in veritate*,2009.: https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397 2025.01.08.